

Samupravljanje i eksperti za društvene procese

Dr Pavle Novosel

Jedna od temeljnih crta jugoslavenskog sistema samoupravljanja svakako je vraćanje proizvođaču funkcija koje su mu u drugačijim društvenim sistemima bile oduzete. Proizvođač se više ne mora i ne smije ograničavati samo na svoje proizvodne zadatke, već njegova aktivnost treba da obuhvati postavljanje ciljeva, planiranje njihova ostvarenja i evaluaciju postignutih rezultata na svim područjima društvene djelatnosti: u proizvodnim poduzećima, u društvenim službama, u radu teritorijalnih zajednica pa i u životu cjelokupnog društva.

No ovako koncipirana uloga proizvođača unutar različitih krugova društvene djelatnosti, nameće, između ostalih, i problem potrebe postojanja eksperata za društvene procese. Ukoliko naime proizvođač u sistemu samoupravljanja dostigne taj novi kvalitet ljudske akcije, javlja se pitanje opravdanosti praktičnog rada različitih stručnjaka za društvene procese, kao što su psiholozi, sociolozi, stručnjaci za pravno normiranje, politolozi itd. Neposredna bi logika tražila da na ovo pitanje odgovorimo negativno. Ako sami ljudi uređuju svoje odnose, kako to ima biti u samoupravljanju, čemu onda još i neki eksperti koji bi im pokazivali načine na koje to mogu činiti? Čemu neki politolozi, sociolozi, pravnici itd., kada proizvođač sam rješava probleme koji nastaju u toku njegove društvene aktivnosti?

Ne možemo, doduše, ovakvoj logici odreći svaku uvjerljivost, ali samo dotle dok malo izbliže ne pogledamo stvarne situacije u koje samoupravljanje stavlja proizvođača. Što je zapravo uređivanje odnosa koje proizvođač treba da vrši sam za sebe? Očevidno, to je velikim dijelom donošenje odluka o proizvodnji, raspodjeli, o funkcioniranju različitih društvenih službi, kao što su školstvo, socijalno osiguranje, komunalne službe itd. Odluke su dakako to bolje i dovest će to prije do željenih rezultata i ciljeva što se više zasnivaju na objektivnom i valjanom poznavanju situacija u kojima se žele realizirati. Pa i samo postavljanje ciljeva, kao temeljna odluka, mora imati čvrstu podlogu u poznavanju realnosti. Inače lako dolazi do usvajanja sasvim nerealnih i neostvarljivih projekcija. Samo je po sebi jasno da to onda imade čitav niz negativnih posljedica. Jedna od njih može biti i stanoviti dezinteresman za samu instituciju samoupravljanja. Ljudi nisu automati koji bi beskonačno ponavljali jednu te istu vrst akcije, bez obzira da li ona dovodi do rezultata ili ne. Naprotiv, postoji čvrsta tendencija da više ne sudjelujemo u akcijama koje ne vode uspjehu i da ih zamijenimo drugačijim načinom rada.

Iako se ne može razumno sumnjati u to da je za donošenje ispravnih odluka potrebno objektivno i valjano poznavanje situacije u kojoj se odluka donosi, ipak to još ne možemo uzeti kao dokaz teze da su proizvođačima potrebni eksperti za društvene procese. Moguće je zamisliti i situaciju u kojoj sam proizvođač imade dovoljno znanja, iskustva i dovoljno analitičkih sposobnosti, tako da sam sebi predstavlja eksperta, pa mu prema tome nisu potrebne nikakve »treće osobe« koje bi ga upućivale u pravi smjer akcije.

Premda imade crne istine u toj tezi, ipak je ona po našem mišljenju u biti kriva. Zasnovana je na svojevrsnoj atomističkoj i simplicističkoj koncepciji samoupravljanja. Naime, teza može važiti za neku malu grupu, i to dok ona rješava samo unutarnje grupne probleme, tj. dok se ne posvećuje pitanjima svoga položaja i djelovanja u komunij i široj zajednici i dok se ne bavi pitanjima dugoročnih kretanja. Primjer takve grupe moglo bi biti neko malo poduzeće kada se bavi pitanjima kao što su: raspodjela osobnog dohotka, razmještanje ljudi na radna mjesta, organizacija godišnjih odmora i slično. No čim se postave šira pitanja, onda odmah postaje jasno da članovi takve grupe nemaju dovoljno informacija ni dobrih analiza koje bi im ukazivale na moguće puteve djelovanja i sve konsekvence različitih smjerova akcije. To im može dati samo osoba koja se takvim pitanjima bavi na dovoljno stručnoj razini.

Napustimo li razinu djelovanja relativno malih grupa i pokušamo li sagledati probleme samoupravljanja u okviru nešto širih društvenih cjelina, kao što su lokalne zajednice i regije, a da ne govorimo o republikama ili još šire, ili ako se usredotočimo na probleme samoupravljanja u različitim funkcionalnim organizmima, kakvi su zdravstvo, školstvo, javni saobraćaj, komunalne službe i slično, odmah vidimo da se javlja čitav niz veoma složenih društvenih pitanja koje unutar doglednog vremena sasvim sigurno ne bi bilo svrsishodno prepustiti stihijskom rasuđivanju ljudi koji su povremeni korisnici njihovih usluga. Što jedan proizvođač može sam unaprijed znati o konsekvencama koje će za njega, njegovu porodicu ili radnu grupu imati takve odluke kao što su npr. prebacivanje izvora financiranja škola od prihoda poduzeća na prihod pojedinca (ili obratno), određenje novih kompetencija i načina biranja organa upravljanja u socijalnom osiguranju, ili promjena teritorijalnih okvira općine? Namjerno dajemo relativno ekstremne primjere jer se iz njih jasnije vidi da je sagledavanje funkcioniranja društva na jednoj višoj i kompleksnijoj razini i nije moguće bez djelovanja eksperata za društvene procese, bez obzira na svaku drugu teorijsku zamisao, ma kako ona inače bila privlačna.

Time se dakako postavlja i pitanje samog samoupravljanja na toj kompleksnijoj i široj razini. Jedna od temeljnih funkcija samoupravljanja jest ukidanje određenih aspekata podjele rada. Međutim, teze koje smo do sada iznijeli očevitno tendiraju dokazivanju nečeg sasvim suprotnoga. Možda to ukazuje na potrebu da jedanput pokušamo jasnije i realnije odrediti mogući sadržaj toga procesa onako kako se on može odvijati u našoj zemlji, danas.

Očito je da ne može biti govora, barem za sada, o ukidanju podjele rada u onom smislu kako ta podjela postoji danas u čitavom svijetu. I dalje će ostati stručnjaci koji će se baviti različitim posebnim pitanjima proizvodnje, raspodjele, psihologije pojedinaca i grupa, socijalnim procesima, političkim pitanjima itd. Ukinuti već danas takvu podjelu rada (što bi vodilo ukidanju odgovarajućih stručnjaka), značilo bi vratiti se na primitivniji oblik organizacije društva uz neminovne katastrofalne posljedice za produktivnost i kvalitet ljudske akcije. Po našem mišljenju, danas se ukidanje određenih aspekata podjele rada putem samoupravljanja sastoji u omogućivanju proizvođaču da sudjeluje u donošenju važnijih odluka na svim područjima društvenog života. Naravno, najvažnije su odluke koje određuju uvjete razmjene materijalnih i psihičkih dobara s drugim društvenim grupama i zajednicom u cjelini. To su, ako ćemo pravo, političke odluke par excellence. Za mogućnost sudjelovanja u takvim odlukama nije, čini se, toliko bitno ulaženje u sve detalje neke situacije, već, prije svega, jasno uočavanje konsekvenci svake od mogućih odluka. A to je upravo ono što proizvođač danas relativno rijetko može samostalno otkriti, pogotovu kad je riječ o konsekvencama za funkcioniranje širih društvenih cjelina, udaljenijih društvenih službi i organizacija i konačno o konsekvencama psihološke, sociološke i političke naravi koje često puta nisu lako uočljive. U svim tim slučajevima preglednost situacije je znatno smanjena, a u igru ulazi čitav niz faktora na koje čovjek koji se tim pitanjima nije posebno bavio nikad ne bi naišao, pa nije stoga čudo da nije u mogućnosti da sagleda do čega može dovesti njegov pristanak uz ovu ili onu odluku.

Nije skrivena ni opasnost koju postojanje eksperata za društvene procese u sebi nosi: to je opasnost nametanja odluka, opasnost stvaranja novih oblika birokracije, opasnost popovanja tamo gdje popovanja ne bi smjelo biti. No

realnost te opasnosti dobrim dijelom ovisi o razvoju (neka mi bude dozvoljeno da kažem) samoupravljačkog mentaliteta proizvođača. Što se više bude učvršćivala samoupravljačka uloga proizvođača, što budu jasnija i stabilnija očekivanja prema njegovom ponašanju u smislu društvenih normi o pravima i dužnostima, to će na veći otpor naići svaki pokušaj eksperata da nametnu svoja rješenja. No to je s druge strane i pitanje konstituiranja društvene uloge i društvenog položaja samog eksperta. Ako ekspert shvati svoju ulogu kao zadatak razvijanja mogućnosti samoupravljanja i ako zaista bude imao položaj »službe«, onda će i on sam pokazivati tendenciju da izbjegava mimoilaženje ili manipuliranje proizvođača. Na koncu, možemo se upitati, da li postoje i kakvi su vlastiti interesi takvih eksperata? Postoje li neki njihovi posebni ciljevi koji su različiti od ciljeva proizvođača za koje rade? Uostalom, poznato je da su upravo stručnjaci najrazličitijih vrsta često u stanju da se potpuno uzdignu nad svoje egoističke interese ako takvi i postoje. Naravno, sve je to pitanje općeg razvoja društva koje može u velikoj mjeri utjecati na položaj i društvenu ulogu pojedinih zanimanja. Ovisi, dakle, dobrim dijelom o nama kako ćemo postaviti položaj i društvenu ulogu eksperata pa time i što možemo od njih očekivati.

Prihvatimo li tezu da su u sistemu samoupravljanja eksperti za društvene procese neophodni, javit će se jedno drugo pitanje: da li su različite grupe proizvođača sazrele za korištenje takvih usluga? Da li su, dakle, postale svjesne takve objektivne potrebe? Na temelju promatranja naših ljudi, mogli bismo slobodno reći da je prilično rasprostranjena pojava vrlo slabog uočavanja tih potreba, a i kada se priznaju, više se to čini na riječima a manje u akciji. Kao ilustraciju možemo uzeti slučaj industrijskih psihologa. Činjenica je da su to stručnjaci koji mogu prilično pridonijeti rješavanju različitih međuljudskih problema, osobito na razini manjih proizvodnih grupa, kakve su, recimo, ekonomske jedinice. Poznati su slučajevi gdje je radom takvih eksperata došlo do radikalnog poboljšanja proizvodne klime u poduzeću i gdje je zbog toga čitavo poduzeće socijalno i proizvodno krenulo naprijed. Poznati su i slučajevi gdje su upravo takvi eksperti uveliko pomogli razvoju samoupravnih odnosa. Pa iako se o takvom djelovanju psihologa pisalo dosta, iako su mnogi »odgovorni« ljudi riječima priznavali potrebu za njima, ipak ih je angažirao vrlo mali broj poduzeća i društvenih službi, a i tamo gdje je to postignuto, rad im je u velikoj mjeri bio ometan i ograničavan.

Posljednja tvrdnja nas navodi na još jedan aspekt problema mjesta i uloge eksperata za društvene procese u sistemu samoupravljanja. Zadržimo se zato još malo na primjeru psihologa. Mnogi od njih došli su u svojim analizama odnosa u kolektivu do jasnih zaključaka da su oni loši i da razvoj samoupravljanja koče upravo oni koji su najgrlatiji u proklamiranju njegovih principa. Zbiljski, naime, razvoj samoupravljanja doveo bi u pitanje pozicije takvih ljudi. Da li je onda s njihove strane ekspert mogao biti drugačije shvaćen nego kao potencijalni neprijatelj, kojega bi se što prije trebalo riješiti iz poduzeća?

Možemo dakle ustvrditi da će jedan dio otpora prema uvođenju eksperata za društvene procese poteći upravo od onih ljudi koji su objektivno dovedeni u poziciju da se bore protiv punog razvoja samoupravljanja.

Pitanje uviđanja vlastitih potreba jedan je od vrlo složenih problema sociologije spoznaje. Teško bi bilo ovdje dublje ući u tu problematiku. Valja ipak spomenuti da njihovo uočavanje u velikoj mjeri ovisi i o obrazovanju čovjeka, tj. o informacijama kojima raspolaže i horizontima u kojima se kreće. Kako obrazovanje proizvođača kod nas stalno napreduje, možemo očekivati da će se potreba za ekspertima sve jasnije uočavati pa će prema tome oni sve više nailaziti na sredine koje su naklone njihovom radu. Prema tome, možemo očekivati da će i iz tog aspekta potrebe za sociolozima, psiholozima, politolozima i drugim sličnim stručnjacima rasti. Uostalom, simptomatično je ponašanje različitih grupa i organizacija za koje vjerujemo da imaju najšire horizonte. Različite ideološke komisije i komiteti već na općinskim razinama, pojedine organizacije Socijalističkog saveza, pa osobito komiteti omladine, danas u priličnom broju nastoje angažirati različite eksperte za društvene procese da im istraže i analiziraju situacije i kretanja u njihovu djelokrugu rada. Dio

je to širih nastojanja ovakvih foruma da se uzdignu nad dosadašnji »referativni« nivo raspravljanja s kojima često nisu bili suviše sretni. Možemo s pravom očekivati da će takvih zahtjeva biti sve više i više, što naravno u velikoj mjeri ovisi i o tome koliko su postojeći eksperti već danas u stanju da im udovolje na temelju svog sadašnjeg obrazovanja i opće orijentiranosti.

Zadnja konstatacija najavljuje važno pitanje osnovnog profila ovakvih eksperata. Raspravljajući o tome, možda bi na prvom mjestu trebalo istaći da to nisu i ne mogu biti nikakvi društveni »tehničari«, tj. ljudi koji samo primjenjuju gotove recepte priređene od nekoga drugoga, »višega«. Ekspert za društvene procese mora se potpuno razlikovati od čovjeka koji npr. samo primjenjuje određene propise i druge normativne akte, pri čemu nam dakako nije ni na kraj pameti da pretpostavimo kako za takav tehničarski rad nije potrebna i te kako visoka stručnost. Uostalom, malo šire obrazovanje takvih »tehničara« ne bi nimalo bilo na odmet. No osnovni profil eksperata za društvene procese i osnovna usmjerenost njihova mišljenja i percipiranja moraju biti posve drugačiji: takvi da im omoguće kreativno djelovanje u društvenoj praksi. Po našem shvaćanju, profil takvog eksperta mora imati tri osnovne komponente: normativnu, naučnu i istraživačku.

Pod normativnom komponentom u ovom slučaju ne mislimo na pravno-normativnu orijentaciju, već na društveno-normativnu prosvijećenost u smislu vođenja računa o ciljevima društvenog razvoja. To pretpostavlja marksističko obrazovanje kao i poznavanje naših vlastitih razvojnih koncepcija, nastalih posljednjih petnaestak godina.

U naučnu komponentu uključujemo obrazovanje iz različitih društvenih nauka kao što su psihologija, sociologija, politologija, historija, ekonomija itd. Dakako, detaljno poznavanje svih tih struka teško da bi bilo ostvarljivo. Ono što zapravo treba postići jest vladanje temeljnim kategorijama spomenutih nauka, i to na razini praktične primjenjivosti u realnim društvenim procesima. To bi, primjerice, mogli biti pojmovi motivacionog ciklusa u psihologiji, kruženja dobara u ekonomiji, pojam društvenog sistema i njegovih dijelova u sociologiji, pojam političke odluke i političkog utjecaja u politologiji itd. Temeljito ovladavanje ovakvim osnovnim kategorijama uz njihovo povezivanje s empirijskim problemima i potrebnim brojem konkretnih podataka, pokazalo je već u nekim eksperimentalnim pedagoškim procesima izvanredne rezultate, svakako daleko bolje od bubanja velikog činjeničnog materijala koji se vrlo brzo pokazuje zastarjelim i neprimjenjivim za rješavanje novih društvenih problema. Osim toga, stjecanje takvih znanja je i ljudski moguće s obzirom na kapacitet čovjekova recipiranja. Drugim riječima, ostvarljiva je zamisao da se izgrade eksperti za društvene procese koji bi bili u stanju cjelovito i svestrano sagledavati društvene probleme i analizirati ih na naučan način.

Jasno, postojanje ovakvih relativno svestranih eksperata nimalo ne ukida potrebu za stručnjacima pojedinih društvenih nauka. No ipak će biti dobro da se podsjetimo da te nauke u svojim interesima sve više konveriraju ako ni zbog čega drugoga a ono zato što im je osnovni predmet isti: ponašanje čovjeka. Dodajmo tome da u praksi nije moguće rješavati pojedine aspekte društvenih problema neovisno o drugima. Politički problemi unatoč svojim specifičnim političkim komponentama uvijek u sebi sadrže sociološke, ovi pak ekonomske, a svi skupa još i psihološke. Djelomično je ova činjenica došla do izražaja u našim nastojanjima oko humanističkog i društvenog obrazovanja na univerzitetima. Analogne tendencije postoje i drugdje pa tako npr. na nekim univerzitetima vani svi studenti upisuju uvodne tečajeve iz psihologije, ekonomije, sociologije i još nekih nauka, s ciljem da se spriječi jednostranost i da im se omogući da svoju užu stručnu problematiku sagledaju sa šireg društvenog i ljudskog stanovišta.

Ovakva razmatranja neminovno vode k prijedlogu da se ustanovi jedan oblik općeg društveno-naučnog obrazovanja za sve specialiste iz pojedinih društvenih disciplina (psihologije, sociologije, ekonomije, politologije itd.), s time da se oni u kasnijim godinama studija specijaliziraju u svojoj vlastitoj struci. Trebalo bi dakle prvo da budu obrazovani kao opći eksperti za društvene procese, a tek sekundarno specijalizirani za pojedine aspekte društvenih problema. No to već prelazi okvire našeg napisa.

Treća komponenta profila eksperata za društvene procese mora po našem mišljenju biti istraživačka orijentacija. Imade više razloga zbog kojih je ovakva orijentacija važna i ravnopravna ostalim dvjema.

Treba prije svega konstatirati da se u nas razvijaju neki novi društveni odnosi i oblici o kojima različite društvene nauke danas još nisu u stanju dati definitivnu riječ. Otuda će takvi eksperti morati u svojim analizama poduzimati i neka čisto naučna istraživanja, kako bi mogli utvrditi sve komponente različitih društvenih kretanja.

Na drugoj strani, takvi eksperti, ukoliko im glavni zadatak bude da predočuju samoupravljačima moguće puteve i odluke i njihove konsekvence, morat će neprestano vršiti empirijske analize postojećih situacija. Kad govorim o empirijskim analizama, onda ne mislim na onaj empirizam koji se često shvaća kao pomanjkanje svakog razmišljanja i svakog istraživanja, te se zapravo svodi na nešto što je poznato kao metoda slijepih pokušaja i pogrešaka. Ističem izraz »empirijski« kao antitezu spekulativnom izmišljanju i ishitrivanju karakteristika stvarnosti. Iako nisam nikakav protivnik teorijskog analiziranja, te štoviše mislim da je to redovita komponenta svakog istraživačkog postupka, želim ipak naglasiti da se ostajanjem na »čistoj« teoriji ili spekulaciji u rješavanju problema što ih nameće živa ljudska praksa ne može daleko doprijeti. I sama spekulacija se uvijek osniva na nekim podacima, samo što su to impresionistički, neprovjereni, manjkavi a često i nesvjesni podaci. Možda bi na mjestu bila i jedna terminološka distinkcija: u slučaju spekulacije nije uopće riječ o istraživanju u punom smislu riječi, nego o proučavanju. Naravno, terminološke distinkcije su stvar konvencije i prihvaćanja od strane zainteresiranih pa naša napomena može imati samo karakter prijedloga.

Konačno, istraživačka komponenta imade jednu crtu koja je dosta važna u analizi samoupravljačkih procesa. To je komponenta opreznosti u zaključivanju. Riječ je o stavu koji je jednim dijelom uključen u opći naučni pristup pojavama, a s druge strane u njemu nalazimo i crtu kritičnosti prema vlastitim tvrdnjama i tvrdnjama drugih. Očito je da se u praktičnom djelovanju ne možemo osloniti na neprovjerene i nepouz dane podatke i zaključke. Zato ekspert za društvene procese mora steći stavovitu osjetljivost za aspekt pouzdanosti podataka i zaključaka i prenijeti taj stav i na samoupravljača. Upravo ukazivanjem na nesigurnost određenih teza on može mnogo pridonijeti razvoju proizvođača u smjeru kvalificiranog donošenja odluka. Jer sumnja obično izaziva potrebu za traženjem sigurnijih činjenica, a proizvođač koji se u funkciji samoupravljanja tako postavi vjerojatno će djelovati daleko adekvatnije od onoga koji nikada ni u šta ne sumnja i kojemu je »sve jasno«.

Pored nekih drugih ustanova i Fakultet političkih nauka nastoji da svojim studentima, budućim politolozima, dađe relativno jaku istraživačku orijentaciju, pa ćemo završiti s nekoliko napomena o tim nastojanjima.

Vedeći računa o tome da budući politolozi u svojstvu eksperata za društveno-političke procese moraju steći spremu za istraživanja suvremenog naučnog tipa, u metodskom obrazovanju težište je bačeno na dva osnovna dijela istraživačkog procesa: teorijsku aktivnost i verifikaciju. U okviru teorijske aktivnosti, studenti uče ono što im je potrebno za otkrivanje problema, analizu pojmova i njihovo definiranje, te postavljanje teorijskih hipoteza koje daljim postupkom treba provjeriti u stvarnosti. U verifikacijskom dijelu studenti stječu znanja o tome kako će odabrati situaciju u kojoj svoje hipoteze mogu provjeriti (takozvani nacrt istraživanja), zatim izradu različitih instrumenata snimanja (npr. anketa, analiza sadržaja), te konačno postupke u analiziranju dobivenih podataka i stvaranju zaključaka o ispravnosti hipoteza od kojih se pošlo.

Premda ovako opisano to obrazovanje izgleda prilično jednostavnim ipak je riječ o vrlo složenom pedagoškom procesu, jer budući politolozi u skladu s onim što smo ranije govorili moraju naučiti da ta metodska znanja kreativno primjenjuju u praksi, i to služeći se pojmovnim aparatom koji su stekli u ostalim društvenim naukama. Jedan od glavnih zadataka ovog obrazovanja jest upravo omogućavanje kreativnog postavljanja ovih eksperata u rješavanju samoupravnih problema. Budući da se računa na to da će politolozi morati

sami organizirati istraživanja, a to nije moguće bez praktičnih iskustava u istraživačkom radu, obrazovanje je organizirano tako da uključuje izradu i realizaciju istraživačkih projekata. Do sada su to bila dva projekta: »Javno mnjenje o dohotku različitih zanimanja« i »Prilagođenost sistema komunikacija samoupravnoj formi organizacije poduzeća«.

Koliko je ovo obrazovanje adekvatno ulozi politologa, koliko je ono dovoljno s obzirom na opseg i dubinu, pokazat će praksa budućih politologa.

Vraćajući se na polaznu temu, možemo istaknuti da je za razvoj samoupravljanja shvaćenog u njegovim kompleksnim društvenim koordinatama neophodno postojanje različitih eksperata za društvene procese koji mogu znatno pridonijeti stvarnom uključivanju proizvođača u odlučivanje o svim pitanjima društvenog života.